

ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНІ

THE ISSUE OF THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTION OF THE PEOPLE'S CONSTITUTIONAL INITIATIVE IN UKRAINE

Серпак О.В., студент II курсу факультету юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу інституту народної конституційної ініціативи. Незважаючи на те, що питання запровадження цього демократичного механізму у нашу конституційну модель дискутується вже декілька десятиліть, ця тема залишається малодослідженою та контроверсійною. У роботі визначається доцільність імплементації цього інституту у правову систему України. Розглядаються варіанти запровадження народної конституційної ініціативи як щодо прийняття нової Конституції України, так і у формі ініціювання народом внесення змін до Основного Закону України. Під час написання роботи були використані вітчизняні нормативно-правові акти, акти застосування права та інтерпретаційні акти, проаналізовані наукові праці українських вчених-правників із цієї теми. Також ретельному дослідженню були піддані відповідні положення таких європейських конституцій як: Конституція Швейцарської Конфедерації, Конституція Литовської Республіки, Конституція Латвійської Республіки та Конституція Румунії. У науковій статті пропонується часткове перенесення іноземного досвіду у вітчизняну конституційну систему. Обґрунтовується необхідність надання народу статусу суб'єкта права ініціювання внесення змін до Конституції України та запровадження алгоритму, згідно з яким народ зможе ініціювати внесення змін до будь-яких розділів Конституції України, але, водночас, подальші процедури внесення змін до Основного Закону – зберігаються. Пропонуються конкретні варіанти вирішення проблем, пов'язаних із імплементацією зарубіжної моделі. Наводяться статистичні та соціологічні дані, а також використовується актуальна інформація, зібрана авторитетними світовими і українськими організаціями. У роботі надано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері. Дослідження відповідає сьгоднішнім реаліям і враховує наслідки пандемії COVID-19 та збройний конфлікт, зумовлений агресією Російської Федерації стосовно України. Загалом, стаття представляє собою багатоаспектний аналіз вищезазначеного інституту, який торкається економічної, політичної та демографічної ситуації в Україні.

Ключові слова: народна конституційна ініціатива, народна законодавча ініціатива, внесення змін до конституції, зміна конституційного ладу, конституційне реформування.

The article analyzes the institution of the people's constitutional initiative. Although the issue of the implementation of this democratic mechanism into our constitutional model has been discussed for decades, this problem remains understudied and controversial. The article determines the expediency of the implementation of this institution in the legal system of Ukraine. The ways of implementing the people's constitutional initiative either in the form of the adoption of the new Constitution of Ukraine or in the form of the initiation of amendments in the Constitution of Ukraine by the people are considered. In the research, domestic regulations, law enforcement acts and interpretative acts were investigated and scientific works of Ukrainian legal scholars on this issue were analyzed. Also, the relevant provisions of such European constitutions as the Federal Constitution of the Swiss Confederation, the Constitution of the Republic of Lithuania, the Constitution of Latvia and the Constitution of Romania were carefully studied. The article offers to transfer partially the foreign experience into the Ukrainian constitutional system. The necessity to grant the people the status of the subject of the right to initiate amendments to the Constitution of Ukraine as well as the necessity to introduce an algorithm according to which the people will be able to initiate amendments to any sections of the Constitution of Ukraine but at the same time to preserve other procedures for amending the Basic Law are substantiated. Specific ways of solving problems related to the implementation of the foreign model are suggested. Statistical and sociological data are given. Topical information collected by authoritative international and Ukrainian organizations is used. The paper provides suggestions for improving domestic legislation in this area. The research corresponds to today's reality and takes into account the consequences of the COVID-19 pandemic and the armed conflict caused by the Russian Federation's aggression against Ukraine. In general, the article is a multifaceted analysis of the above-mentioned institution that deals with economic, political and demographic situations in Ukraine.

Key words: the people's constitutional initiative, the people's legislative initiative, amendments to the constitution, the change of the constitutional order, constitutional reforming.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР колишні союзні республіки почали розбудовувати власні правові системи. Ухваливши 24 серпня 1991 року Акт проголошення незалежності України, який став апогеєм бурхливих подій кінця 1980-х – початку 1990-х років, в Україні розпочали будівництво національної конституційної моделі. Однак, якщо деякі держави запровадили у своїх системах демократичний механізм народної конституційної ініціативи, то Україна не наважилася на такий рішучий крок. Питання запровадження у вітчизняну конституційну модель такого механізму дискутувалося в українському суспільстві ще з часів прийняття Конституції України 28 червня 1996 року і надалі продовжує залишатися актуальним.

Мета статті. Надання детального аналізу інституту народної конституційної ініціативи, визначення доцільності запровадження його в Україні, розробка конкретних пропозицій щодо покращення законодавства, а також аналіз зарубіжного досвіду з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Народна конституційна ініціатива – це стадія конституційної процедури, що полягає у поданні заздалегідь визначеною кількістю громадян, які мають право голосу, до парламенту офіційної пропози-

ції про прийняття нової, зміну або скасування чинної конституції держави; також ці питання можуть виноситися на референдум. Народна конституційна ініціатива є одним із різновидів народної ініціативи, як зазначає у своїй праці А. Іванова [1, с. 28]. Питання конституційної ініціативи народу досліджується у колах вітчизняних вчених-юристів вже більше 20 років. Найчастіше обговорюється саме тема прийняття нової Конституції України на всеукраїнському референдумі. Так, на сьогодні маємо три рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ), вивчаючи які можна побачити, що позиція Конституційного Суду з цього питання частково змінювалася або доповнювалася:

- Рішення КСУ від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, в якому було сформовано юридичну позицію: «Закріплюючи право визначати і змінювати конституційний лад в Україні виключно за народом, Основний Закон України встановив чіткий порядок внесення змін до Конституції України. Викладене в пункті 6 статті 2 Указу питання («Чи згодні Ви з тим, що Конституція України має прийматися всеукраїнським референдумом?») виноситися на всеукраїнський референдум без з'ясування волі народу щодо необхідності прийняття нової Конституції України

і, отже, ставить під сумнів чинність Основного Закону України, що може призвести до послаблення встановлених ним основ конституційного ладу в Україні, прав і свобод людини і громадянина» [2]. На думку О. Скрипнюка: «... як впливає із цього тлумачення Конституційного Суду, приймати Основний Закон на референдумі не можна» [3, с. 108];

- Рішення КСУ від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, в якому було сформовано протилежну позицію до Рішення Конституційного Суду від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000: «На думку Конституційного Суду України, тілоблення частини третьої статті 5 Конституції України треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізувати своє право визначити конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі» [4];

- Рішення КСУ від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008, яке по суті деталізувало Рішення КСУ від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005: «В аспекті порушеного у конституційному поданні питання положення частини другої статті 72 у системному зв'язку зі статтею 5 Конституції України слід розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначити і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України» [5].

Виходячи з того, що в Рішенні КСУ від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 згадується саме всеукраїнський референдум за народною ініціативою, можемо зробити висновок, що мається на увазі прийняття народом конкретного проекту Конституції України, який був би розроблений ініціативною групою, та надання йому юридичної сили. Дослідження чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року не передбачає механізму прийняття на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою нової Конституції України [6];

2. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. також не передбачає предмету всеукраїнського референдуму, який би охоплював прийняття, затвердження або підтримку народом проекту нової Конституції України [7].

Дійсно, відповідно до ч. 2 та ч. 3 ст. 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ ...», а «право визначити і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами», але, чи доцільно коригувати нашу правову систему і надавати народу право самостійно приймати нову редакцію Конституції України?

Вивчаючи іноземний досвід, бачимо, що така можливість не є поширеною. Наприклад, у Конституції Швейцарської Конфедерації, яка в цьому аспекті вважається зразковою, частиною першою статті 138 передбачено можливість виборців виносити на народне голосування питання про повний перегляд Федеральної конституції, але мова не йде про проект, який створюється народом, мається на увазі саме загальна пропозиція, що опосередковано підтверджує ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139 та ч. 1 ст. 193 Основного Закону Швейцарської Конфедерації [8].

До того ж, можливість прийняття нової Конституції на референдумі несе й суттєві ризики. Історія налічує багато випадків, коли референдум застосовувався для суттєвого посилення або навіть узурпації влади. Зокрема, прикладами таких референдумів можна вважати:

- Референдум 6 липня 1947 року про підтримку Закону про правонаступництво глави держави, яким в Іспанії відновили монархію, визнали Франсіско Франко

довічним главою держави та пролонгували його правління аж до самої смерті (період, відомий під назвою Франкістська диктатура);

- Референдум 21 листопада 1972 року про зміну чинної Конституції Південної Кореї, що призвело до прийняття нової Конституції, яка розширила повноваження президента Пак Чон Хі та дозволила йому балотуватися на необмежену кількість шестирічних термінів;

- Референдум 27–28 липня 1973 року про затвердження Конституції Філіппін та продовження воєнного стану, який відбувся в умовах розміщення військових для залякування виборців, що призвело до посилення влади президента Фердинанда Маркоса (він, у свою чергу, активно використовував практику референдумів і надалі) [9].

Звичайно, можна створити необхідний алгоритм, проте, враховуючи, що Україна є демократичною державою і головному питанню «Чи згодні Ви прийняти наданий проект нової Конституції?», яке відображатиме пропозицію у вигляді законопроекту, повинно передувати питання «Які недоліки чинної Конституції обумовлюють прийняття нової?», на яке з великою ймовірністю буде надана відповідь про те, що у чинній Конституції народ не влаштував декілька положень, створення такого механізму видається недоцільним, адже краще внести певні зміни, ніж приймати абсолютно новий Основний Закон.

Отже, враховуючи всі обставини, можемо зробити висновок, що варіант прийняття розробленого ініціативною групою проекту Конституції України на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою та надання йому юридичної сили є малоефективним та ризикованим, тому не вважаємо доцільним впроваджувати його в конституційну практику України.

На нашу думку, набагато перспективнішим є варіант запровадження в Україні механізму, завдяки якому визначена законодавством кількість українців зможе ініціювати внесення змін до будь-яких розділів Конституції України. Водночас зберігаються подальші процедури, встановлені розділом XIII Конституції України. Можливість ініціювати внесення змін до конституції держави надана громадянам, які мають право голосу, таких європейських країн, як: Литовська Республіка (ст. 147 Конституції Литовської Республіки) [10], Латвійська Республіка (ст. 78 Конституції Латвійської Республіки) [11], Румунія (ст. 150 Конституції Румунії) [12] та Швейцарська Конфедерація (ст. 139 Конституції Швейцарської Конфедерації).

Перед тим, як запропонувати імплементацію іноземного досвіду у вітчизняну правову систему, хочемо зауважити, що кожна держава має свої специфічні умови в тій чи іншій сфері суспільного життя. Україна не є винятком. Гострою проблемою нашого суспільства є невисокий рівень правової культури, правосвідомості та правової освіченості середньостатистичних громадян, що потрібно враховувати при імплементації зарубіжної конституційної моделі. Цю тезу підтверджує соціологічне опитування, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Центру політико-правових реформ з 17 по 22 грудня 2021 року в усіх регіонах України за винятком Криму та частини території Донецької та Луганської областей [13]. На питання «Чи брали Ви участь у місцевих референдумах (за останні 10 років)?» 21,3 % українців відповіли «Так», 70,7 % – «Ні», 8 % – «Важко відповісти», хоча Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який регулював питання проведення місцевих референдумів, втратив чинність 28 листопада 2012 року, а це означає, що місцеві референдуми в Україні з того часу не проводилися.

Також не можемо не згадати про загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України, яке було проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Фонду «Демократичні ініціативи»

імені Ілька Кучеріва з 8 по 20 серпня 2019 року [14]. Воно стало ще одним індикатором того, що потрібно підвищувати рівень правової освіченості пересічних громадян нашої держави. Опитування, серед іншого, містило блок запитань щодо всеукраїнського референдуму: що про це знають громадяни, якою бачать його роль тощо. Результати засвідчили, що українці майже необізнані в цій сфері. Наприклад, лише 23,4 % респондентів уважають, що питання, яке виносить на всеукраїнський референдум, можна визнати неконституційним (протилежної думки дотримуються 28,6 % громадян, які взяли участь у дослідженні; «Важко сказати» відповіли 48 % від усіх опитаних). Наявність проблеми невисокого рівня правової освіченості середньостатистичних громадян додатково підтвердиться результатами аналізу електронних петицій до Президента України [15]. Як бачимо, приблизно 95 % від усіх пропозицій є низькоякісними, зверненими до хибного адресата, а подекуди й такими, які взагалі неможливо реалізувати. Розглянуте явище має бути враховане при імплементації зарубіжного досвіду, адже його ризик полягає в тому, що воно може створити проблему «законодавчого спаму», через яку ефективність роботи парламенту може суттєво зменшитися.

Враховуючи наведені нами факти, потрібно вирішити низку питань для того, щоб іноземна конституційна модель була застосовна в українських реаліях.

Важливим є питання про те, в якій формі народ зможе ініціювати внесення змін до Конституції України: у вигляді загальної пропозиції (литовський варіант), у вигляді готового законопроекту про внесення змін до Конституції (латвійський варіант) або на вибір громадян (швейцарський та румунський варіанти). На нашу думку, перевагу слід надати підходу, відповідно до якого ініціативна група подаватиме пропозицію про внесення змін до Основного Закону України у вигляді законопроекту. Адже, детально беручи до уваги всі складові еталонного швейцарського механізму, і, аналізуючи реальні можливості України, можемо зазначити, що, якщо для Швейцарії, в якій ВВП на душу населення в 2021 році склав 93457,4 \$ США [16], потенційне проведення декількох загальнодержавних референдумів у разі подання ініціативи народом у вигляді загальної пропозиції (ч. 4 ст. 139 Конституції Швейцарської Конфедерації) є фінансово необтяжливим, то для України, в якій ВВП на душу населення в 2021 році склав 4835,6 \$ США [17], проведення таких масштабних акцій за малий проміжок часу є неможливим.

Потребує регулювання і питання верифікації підписів. На нашу думку, найбільш ефективно вирішити цю проблему може варіант надання відповідних повноважень Центральній виборчій комісії. Разом із тим, враховуючи можливість оскарження в порядку адміністративного судочинства її рішень, у Кодексі адміністративного судочинства України доцільно передбачити спеціальні строки для таких проваджень, які б корелювалися зі строками подачі конституційних ініціатив народом та порядком внесення змін до Основного Закону, аби факт наявності народної волі на подачу відповідної ініціативи не ставився під сумнів після того, як процедура внесення змін до Конституції буде почата або навіть завершена.

Також необхідно розв'язати комплексну проблему збирання підписів. Вирішивши, що створювати законопроект про внесення змін до Конституції повинна ініціативна група, тобто представники від народу, та те, що збирати необхідну кількість підписів теж повинна вона, нам потрібно дати відповіді ще на такі ключові питання: «Скільки підписів громадян України, які мають право голосу, повинно бути зібрано?» та «Якими є регіонально-географічні вимоги щодо збирання підписів?»

Першим питанням, яке потребує вирішення, є питання кількості підписів громадян України, які мають право голосу, яку необхідно зібрати для ініціювання внесення

змін до Конституції України. Конституція Швейцарської Конфедерації встановлює норму в 100 тис. підписів осіб, які мають право голосу (ч. 1 ст. 139 Конституції Швейцарської Конфедерації), що складає 1,13 % від загальної чисельності населення Швейцарії в 2022 році; Конституція Румунії – 500 тис. підписів осіб, які мають право голосу (ч. 1 ст. 150 Конституції Румунії), що складає приблизно 2,6 % від загальної чисельності населення Румунії в 2022 році; Конституція Литовської Республіки – 300 тис. підписів осіб, які мають право голосу (ч. 1 ст. 147 Конституції Литовської Республіки), що складає 10,72 % від загальної чисельності населення Литовської Республіки в 2022 році; Конституція Латвійської Республіки встановлює норму в одну десяту частину від загальної кількості підписів осіб, які мають право голосу (ст. 78 Конституції Латвійської Республіки), що складає приблизно 182 тис. від загальної чисельності населення Латвійської Республіки станом на 2022 рік. Дослідивши кількість виборців у згаданих державах, можемо стверджувати, що діапазон підписів, які необхідно зібрати для ініціювання внесення змін до державної конституції, становить приблизно від 1 до 14 % від загальної кількості підписів осіб, які мають право голосу. Це говорить нам про те, що єдиного стандарту – немає, все залежить від можливостей та підходів кожної конкретної країни.

Якщо говорити про Україну, то при встановленні кількості підписів осіб, які мають право голосу, для ініціювання внесення змін до Конституції України варто враховувати, що проблемою в Україні є не тільки невисокий рівень правової освіченості пересічних громадян, що спонукає до запровадження вищого порогу, але й абсентеїзм і політична інертність, які навпаки є показниками того, що згадуваний поріг потрібно зробити нижчим. Проаналізувавши різні підходи до встановлення кількості необхідних підписів, пропонуємо екстраполувати досвід Румунії. Ця держава є унітарною, як і Україна, а також вона є президентсько-парламентською республікою. Так, хоча прийнято вважати, що з 2014 року наша країна є парламентсько-президентською республікою, багато політологів і дослідників зазначають, що Україна скоріше тяжіє саме до президентсько-парламентської практики. Таким чином, беручи за основу конституційну практику Румунії, населення якої приблизно складає 19 млн. 186 тис. [18], при використанні методу пропорційного розрахунку для України, населення якої приблизно складає 37 млн. 289 тис. [19], отримуємо норму майже у 972 тис. підписів осіб, які мають право голосу. Зважаючи на вищезазначені фактори, пропонуємо встановити бар'єр у діапазоні від 950 тис. до 1 млн. підписів осіб, які мають право голосу, що становитиме від 2,55 % до 2,68 % від кількості всього населення України. Хочемо зауважити, що запропонований стандарт не є категоричним і допускає певні обґрунтовані зміни як у бік збільшення порогу, так і в бік його зменшення. Проте ми повинні враховувати події, які відбулися в Україні за останні декілька років і суттєво вплинули на кількість нашого населення, а саме: пандемію COVID-19, внаслідок якої за останніми даними в Україні померло приблизно 109 тис. осіб [20], та збройний конфлікт Російської Федерації з Україною, через який, станом на кінець серпня 2022 року, Україну залишили приблизно 6 млн. 865 тис. осіб [21]. Тому, питання загальної кількості підписів потребуватиме окремої дискусії залежно від подальшої демографічної ситуації у державі.

Розв'язуючи проблему регіональних вимог, передусім потрібно вирішити питання про те, чи взагалі потрібні регіонально-географічні обмеження щодо збирання підписів про ініціювання внесення змін до Конституції в унітарній державі, якою є Україна. Такі європейські країни, як Латвійська Республіка, Румунія та Литовська Республіка також є унітарними державами, але лише в Конституції Румунії є умова щодо збирання підписів про ініціювання народом

внесення змін до Конституції у адміністративно-територіальних одиницях (ч. 2 ст. 150 Конституції Румунії). Зрозумілим є той факт, що регіональні обмеження встановлюються залежно від площі території конкретної держави. На нашу думку, Україна, яка менш ніж утричі більша за Румунію, потребує встановлення відповідних вимог.

Потрібно сказати, що відповідно до ч. 2 ст. 2 нашої Конституції: «Україна є унітарною державою», але, аналізуючи це положення у системному зв'язку зі ст. 133 Конституції України, можна стверджувати, що Україна є складною унітарною державою, адже має у своєму складі Автономну Республіку Крим (далі – АР Крим). Незважаючи на те, що телеологічний спосіб тлумачення нормативно-правових актів доводить, що ніхто не хотів обмежувати права АР Крим та міст зі спеціальним статусом, коли запроваджував у ч. 2 ст. 72 Конституції термін «область», його використання є неточним і таким, що створює невизначеність у правовому регулюванні. Пропонуємо замінити «область» на більш чітке формулювання – «адміністративно-територіальна одиниця, визначена ч. 2 ст. 133 Конституції України», що охоплюватиме області, АР Крим та міста зі спеціальним статусом.

Доцільним, за нашим переконанням, є встановлення такої ж мінімальної кількості адміністративно-територіальних одиниць, в яких потрібно зібрати підписи про ініціювання внесення змін до Конституції України, як і в ч. 2 ст. 72 Основного Закону України – дві третини, що дозволить уникнути регіоналізації народних конституційних ініціатив. Беручи до уваги виведений нами діапазон підписів осіб, які мають право голосу, від 950 тис. до 1 млн., а також те, що згідно з ч. 2 ст. 150 Конституції Румунії мінімальна кількість підписів, яку необхідно зібрати в одному повіті Румунії (муніципалітеті Бухареста) складає 4 % від загальної кількості необхідних підписів, пропонуємо встановити норму, відповідно до якої підписи осіб, які мають право голосу, про ініціювання внесення змін до Конституції України повинні бути зібрані не менш як у двох третинах адміністративно-територіальних одиниць, визначених ч. 2 ст. 133 Конституції України, і не менш як по 38 – 40 тис. підписів (залежно від обраної загальної кількості підписів у діапазоні від 950 тис. до 1 млн.) у кожній адміністративно-територіальній одиниці. Але ми знову повинні врахувати сьогоденні українські

реалії й констатувати, що це питання також повинно стати темою обговорення після стабілізації ситуації в Україні.

Не може залишитися поза увагою й проблема обмежень народної конституційної ініціативи. Очевидно, як й інші суб'єкти права конституційної ініціативи, народ повинен бути лімітований ч. 2 ст. 156, ст. 158 та ст. 159 Конституції України. Також маємо погодитися з вже існуючими вимогами ст. 157 Основного Закону про те, що «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану». Аналіз зарубіжних нормативно-правових актів показує, що подібні норми містять Конституція Румунії (ст. 152) та Конституція Литовської Республіки (ч. 2 ст. 147). У той же час, можливе встановлення й додаткових лімітів. Наприклад, вивчаючи іноземний досвід, бачимо, що згаданий Основний Закон Румунії містить обмеження щодо зміни положень про політичний плюралізм та незалежність судової системи (ч. 1 ст. 152). Логічно постануть і обмеження, характерні для всеукраїнського референдуму за народною ініціативою (ст. 74 Конституції України, ч. 2 ст. 3 Закону України «Про всеукраїнський референдум»).

Висновки. У роботі розглянуто інститут народної конституційної ініціативи та можливість його запровадження в Україні. Визначено недоцільність надання народу права приймати нову Конституцію України на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою. Обґрунтовано необхідність надання народу статусу суб'єкта права ініціювання внесення змін до Конституції України. Аналізуючи зарубіжний досвід, доведено доречність запровадження алгоритму, відповідно до якого народ зможе ініціювати внесення змін до будь-яких розділів Конституції України, водночас подальші процедури внесення змін до Основного Закону – зберігаються. З огляду на це у суверена, яким є народ, з'являться додаткові можливості щодо зміни конституційного ладу, але водночас зберігатимуться основні фільтри у вигляді механізмів представницької демократії (голосування парламентом) та конституційного контролю (перевірка питань Конституційним Судом України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова А.Ю. Право законодавчої ініціативи народу в контексті законопроекту № 1015 і сучасних дискусій. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 26–35. DOI: 10.30970/jcl.2.2019.3.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) від 27.03.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-00#Text> (дата звернення: 28.08.2022).
3. Скрипнюк О.О. Реалізація принципу народного суверенітету в Україні: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 212 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text> (дата звернення: 28.08.2022).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16.04.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n2> (дата звернення: 28.08.2022).
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.08.2022).
7. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 р. № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення: 28.08.2022).
8. Switzerland's Constitution of 1999 with Amendments through 2014. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014.pdf?lang=en (дата звернення: 28.08.2022).
9. Спотворюючи демократію. Як інститут референдуму використовували для прийняття дискусійних, узурпаторських або загарбницьких рішень? URL: <https://opora.ua/news/viyana/24247-spotvoruvaiu-chi-demokratiiu-iaak-institut-referendumu-vikoristovovali-dlia-priiniattia-diskusijnikh-uzurpatorskikh-abo-zagarnitskikh-rishen> (дата звернення: 28.08.2022).
10. Конституція Литовської Республіки от 25 октября 1992 года. URL: <http://parliament.am/library/sahmanadrutyunner2019/litva.pdf> (дата звернення: 28.08.2022).

11. Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 року. URL: <https://likumi.lv/wwwraksti/LIKUMI/SATVERSME/KRIEVU.PDF> (дата звернення: 28.08.2022).
12. Romania's Constitution of 1991 with Amendments through 2003. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003.pdf?lang=en (дата звернення: 28.08.2022).
13. Ставлення населення України до місцевих референдумів: результати опитування. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-251148527> (дата звернення: 28.08.2022).
14. Громадська думка України на 28-му році незалежності держави. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=888&page=6&t=6> (дата звернення: 28.08.2022).
15. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2022).
16. The World Bank. Data. Switzerland. URL: <https://data.worldbank.org/country/switzerland?view=chart> (дата звернення: 28.08.2022).
17. The World Bank. Data. Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine> (дата звернення: 28.08.2022).
18. "Populația rezidentă la 1 ianuarie 2021" [The usually resident population on 1 January 2021] (PDF). insse.ro (in Romanian). Institutul Național de Statistică. Retrieved 30 August 2021. URL: https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/poprez_ian2021r.pdf.
19. «Оцінка чисельності наявного населення в Україні». URL: https://ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf.
20. Епідемічна ситуація щодо поширення коронавірусної хвороби COVID-19 в Україні, за 33 тижень (15.08–21.08.2022). URL: <https://cloud.phc.org.ua/index.php/apps/onlyoffice/s/L26pPBzdq8t8yRA?fileId=1427392> (дата звернення: 28.08.2022).
21. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 28.08.2022).